

ХУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР УМУМИЙ ПРОФИЛАКТИКАСИНING ТУШУНЧАСИ ВА ЧОРА- ТАДБИРЛАРИНИ ҚЎЛЛАШ АМАЛИЁТИ

Камилов Миркомил Мухторович

ИИБ Малака ошириш институти отряд комондир,
Подполковник, Тел. +99899-007-40-16

<https://www.doi.org/10.37547/ejar-v03-i02-p4-136>

ARTICLE INFO

Received: 12th February 2023

Accepted: 22th February 2023

Online: 23th February 2023

KEY WORDS

Хуқуқбузарликлар,
профилактика, ички ишлар
органлари.

ABSTRACT

Ушбу мақолада Хуқуқбузарликлар умумий профилактикасининг тушунчаси ва чора-тадбирларини қўллаш амалиёти борасидаги олимлар фикр ва мулоҳазалар ўрганилган бўлиб, бу борада профилактик ишларни ташкил этиш борасида таклифлар баён этилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 мартдаги “Жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасида ички ишлар органлари фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6196-сон Фармони ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 2 апрелдаги “Ички ишлар органларининг жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасидаги фаолиятини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-5050-сон Қарори талаблари асосида профилактика инспекторига масофадан туриб мурожаат юбориш ва уни кўриб чиқиш жараёнини кузатиб бориш, аҳоли билан ўзаро тезкор мулоқотни йўлга қўйиш, профилактика инспекторлари ва сектор раҳбарлари фаолиятига баҳо бериш имконини берувчи «Smart маҳалла» ахборот дастури вилоятнинг барча маҳаллаларида жорий этилган. Ушбу яратилаётган шароитлар хуқуқбузарликлар профилактикасининг барча турларининг самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Х.М. Киличев таъкидлаганидек, хуқуқий давлатнинг муҳим белгиларидан, шунингдек жамият ҳаётининг муҳим принципларидан бири қонунинг устунлиги ҳисобланади¹ деб билса, Н.А. Кулдашев бу борада, жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш стратегик вазифа сифатида белгиланган² деб ўз фикрини баён қилган.

Шундай экан хуқуқбузарликлар профилактикаси турларининг ҳар бири ўзига хос жиҳатларга эга бўлиб, муайян бир турини амалга ошириш орқали эришиш мумкин

¹ Киличев Х.М. Фуқаролар йиғинларининг фуқаролик-хуқуқий жавобгарлиги ва уларни таъминлаш муаммолари //Журнал правовых исследований. – 2019. – №. SPECIAL.

² Кулдашев Н. Ўзбекистонда жамоат хавфсизлиги соҳасида давлатхусусий шерикликни ташкил этиш масалалари //Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2022. – Т. 2. – №. 3. – С. 133-140.

бўлган натижаларга бошқасини амалга ошириб эришиш мушкул вазифа ҳисобланади. Ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси ҳам бундан мустасно эмас.

Ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикаси тушунчаси ва асосий хусусиятлари мазмунини очиб беришда ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикасига берилган тавсифга асосланилади.

Айрим тадқиқотчилар томонидан профилактик чора-тадбирларни амалга ошириш мақсади, мазмуни ҳамда аҳамияти, ушбу чора-тадбирлар қайси субъектлар томонидан кимларга нисбатан амалга оширилиши, амалга ошириш вақти, усул ва шакллари хусусида маълумотлар бўлмаганлиги сабабли турли талқинлар ва мунозарали ёндашувлар учраб турганлиги таъкидланган³.

Бу борада, З.С. Зарипов ва И. Исмаиловлар ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикасига ҳуқуқбузарликлар профилактикаси субъектлари томонидан ижтимоий ҳаётнинг турли соҳаларидаги унинг сабаб ва шароитлари, бошқа детерменантларни аниқлаш ва уларни бартараф қилиш, таъсирини йўқотиш, кучсизлантириш бўйича чора-тадбирларни амалга ошириш фаолиятidir, деб таъриф беришган. Ушбу таърифда жиноятларнинг сабаб ва шароитларини аниқлашга ва бартараф этиш, имкон қадар уларнинг таъсирини йўқотиш, борди-ю батамом йўқотиш имкони бўлмаса, унда имкон қадар кучсизлантиришга доир профилактик чора-тадбирларни амалга оширишни назарда тутишган. М.Ю. Кержнер ва Ғ.Т. Абдуллаходжаевлар эса умумий профилактикага «давлат миқёсида ташкил этилади ва жиноятчиликка қарши курашни ташкил этишдаги давлат сиёсатининг муҳим йўналиши ҳисобланади» деб таъриф берган⁴.

Қ.Р. Абдурасулова эса юқоридаги таърифдан фарқли ўлароқ, умумий профилактикага нисбатан кенгроқ ва мукамалроқ таъриф беради. Унинг фикрича, «Умуми-ижтимоий профилактика ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва шарт-шароитларини аниқлаш, уларни бартараф этиш ёки нейтраллаштиришга, бошқа ғайри-ижтимоий қилмишларга қарши курашишга, фуқаролар ва мансабдор шахсларни қонунга ҳурмат руҳида тарбиялашга, ижтимоий ахлоқ қоидаларини бузувчиларни қайта тарбиялашга қаратилган ижтимоий-сиёсий, ташкилий, ҳуқуқий ва тарбиявий тадбирларни қамраб олади»⁵.

Ўзбекистон Республикасининг «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонунда эса «ҳуқуқбузарликларнинг умумий тартибдаги профилактикаси»га «ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи органлар ҳамда муассасаларнинг ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, бартараф этиш бўйича фаолият» (22-м.) деб, таъриф берилган.

³ Халмуратов А.О. значение глобализации права и политики в борьбе с киберпреступлениями //Парадигма современной науки в условиях модернизации и инновационного развития научной мысли: теория и практика. – 2022. – С. 152-155.

⁴Криминология: Дарслик / З.С. Зарипов, А.С. Якубов, Ғ.А. Аванесов ва бошқ. Проф. З.С. Зарипов таҳрири остида. – Т., 2006. – 170 (539) б.

⁵ Абдурасулова Қ.Р. Криминология: Дарслик. Масъул муҳаррир: ю.ф.д., проф. М.Х. Рустамбоев. –Т., 2008. – 104 (305) б.

Ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси бир вақтнинг ўзида бир гуруҳ шахс ёки кенг жамоатчиликка нисбатан ғайриижти-мой хулқ-атвор ҳамда ҳуқуқбузарлик содир этилиши натижасида келиб чиқадиган ҳуқуқий оқибатлар, ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва уларга имкон берган шарт-шароитлар, ҳуқуқбузарликни содир этиш усул ва шакллари, виктимологик омилларнинг ўрни ва аҳамиятини тушунтириш, қабул қилинган қонунларнинг мазмун-моҳиятини тарғибот қилиш ва огоҳликка чақириш мақсадида амалга оширилади.

Ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасининг чора-тадбирлари. Ҳар бир чора-тадбирнинг самарадорлиги ва муваффақияти бевосита уни ўтказиш асослари ва тартибининг аниқ ҳамда мукамал белгиланганлиги билан боғлиқ бўлганидек, *ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикаси чора-тадбирлари ҳам худди шундай асос ва тартибга эга бўлмоғи лозим.*

“Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги қонун талабларига кўра ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси чора-тадбирлари қуйидагиларни ўз ичига олади:

- ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурлари ва бошқа дастурларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш;
- аҳоли ўртасидаги ҳуқуқий тарғибот ўтказиш;
- ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, бартараф этиш ҳамда ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш тўғрисида тақдимномалар киритиш.

Ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа чора-тадбирларни ҳам ўз ичига олиши мумкин (Қонуннинг 23-моддаси).

Ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурлари ва бошқа дастурларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш. Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Вазирлар Маҳкамасига ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг давлат дастурларини ишлаб чиқиш юзасидан таклиф киритиш ваколатига эга. Бундан ташқари, Ички ишлар вазирлиги ҳудудий органларнинг асослантирилган таклифи, ҳисобот-тахлил ишлари натижаларига асосланиб, ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир идоравий, шунингдек бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, вазирликлар ва кўмиталар билан ҳамкорликда идоралараро дастур ва режаларни ишлаб чиқиши ва тасдиқлаши мумкин.

Маълумки, ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг ҳудудий дастурлари маҳаллий давлат ҳокимияти органлари томонидан ишлаб чиқилади ва тасдиқланади.

Ҳудудий ички ишлар органлари ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг ҳудудий дастурларини ишлаб чиқиш юзасидан маҳаллий давлат ҳокимияти органларига ҳамда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўйича мувофиқлаштирувчи кенгашга (кейинги ўринларда мувофиқлаштирувчи кенгаш деб юритилади) таклифлар киритиши мумкин. Шунингдек, ҳудуднинг криминоген вазиятидан келиб чиқиб идоравий, бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ёки давлат органлари ёхуд жамоат тузилмалари билан ҳамкорликда идоралараро дастур ва режалар ишлаб чиқади, тасдиқлайди ва амалга оширади.

Бу борада ҳуқуқшунос Э.Х. Норбўтаев фикрича, ҳуқуқбузарликлар таркиблари лицензиялаш қоидаларининг соҳавий йўналтирилганлиги бўйича ифодаланган, қурол ёки пиротехника буюмларининг лицензиялаш тартиби талабларини бузганлик учун жавобгарликни назарда тутувчи маъмурий ҳуқуқбузарликнинг ягона таркиби эса мавжуд эмас деб фикр билдирса З.М. Охунов ва Ш.Х. Қушбоқовлар ҳам ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ҳақида қуйидагича ёзишаган. Уларни ёзишича, ИИВ Академияси томонидан илмий изланишлар натижасида ўрганилаётган йўналишдаги ривожланган мамлакатлар (шу жумладан, АҚШ, Канада, Буюк Британия, Германия, Ҳиндистон, Австралия) тажрибаси шуни кўрсатадики, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси самарадорлиги уларда татбиқ этилган махсус дастур ҳамда лойиҳаларга бевосита боғлиқдир⁶ деб билади.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга ошириш йўналишида давлат дастури тасдиқланганида кейин ИИВда соҳавий (идоравий) дастур ишлаб чиқилади ва тасдиқланади. ИИВнинг тасдиқланган дастури асосида эса жойлардаги ички ишлар органларида соҳага оид ҳудудий дастурлар ишлаб чиқилади ва тасдиқланади.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўйича ИИВнинг идоравий дастури ва жойлардаги ички ишлар органларининг соҳага оид ҳудудий дастурлари асосида соҳавий хизматлар ўз дастурларини ишлаб чиқадилар ва тасдиқлайдилар.

Аҳоли ўртасидаги ҳуқуқий тарғибот. Маълумки, мамлакатимизда мустақиллик даврида ҳуқуқий тарғибот масаласига ҳукумат Ҳуқуқий ёки қонунчилик тарғиботи (маъруза)ни ўтказишга ташкилий ва методик жиҳатдан тайёргарлик кўриш бир неча босқичларни ўз ичига олади.

1. Тарғибот (маъруза)га тайёргарлик кўриш босқичи. Мазкур босқичда ҳуқуқий тарғибот ўтказадиган корхона, муассаса, ташкилот ҳамда ҳуқуқий тарғибот ўтказиладиган корхона, муассаса, ташкилот ўртасида битим, шартнома имзоланади ёки жадвал тасдиқланади. Ушбу жараёнда қайси мавзуларда, кимларга нисбатан, қачон, кимлар иштирокида ҳуқуқий тарғибот ўтказилиши, ҳуқуқий тарғиботни ўтказувчи шахсларни танлаш ва белгилаш ҳамда уларнинг тайёргарлигини таъминлаш, шунингдек ҳуқуқий тарғиботда иштирок этувчи тингловчиларни бу ҳақда

⁶ Охунов, Зафар, and Шоҳрух Қушбоқов. "Талабалар томонидан содир этиладиган ҳуқуқбузарликларни олдини олишга оид айрим мулоҳазалар." *Eurasian Journal of Law, Finance and Applied Sciences* 2.11 (2022): 34-39.

огоҳлантириш ва тадбирга тайёрлаш ҳамда тадбирнинг қисқача сценарий режасини ишлаб чиқиш, ОАВни жалб этиш, тарғибот жараёнини фото ва видеотасвирга олиш чораларини кўриш каби масалалар ҳал этилади.

2. *Тарғибот (маъруза)ни бевосита амалга ошириш босқичи.* Бу босқичда ишлаб чиқилган сценарий режа асосида тарғибот амалга оширилади. Ушбу жараёнда маърузачиларга катта масъулият юклатилади. Улар билими, ҳаётий ва касбий тажрибаси, нотиклик санъати, мавзу юзасидан бераётган маълумотлари ва фактларига таяниб, аудиторияни ўзларига жалб этиши, бунинг учун тингловчиларнинг ёши,

жинси, маълумот даражаси, касби ва қизиқишларига алоҳида эътибор қаратиши лозим. Аслида мазкур ҳолатлар тайёргарлик кўриш босқичида аниқланиши ва ўрганилиши керак бўлади. Бироқ, маъруза жараёнидаги савол-жавобларда ҳам айрим маълумотларга эга бўлиш мумкин. Бу аудиторияни жонлантириш, тингловчиларнинг қизиқиши ва эътиборини жалб этиш учун ҳам хизмат қилади. Тарғибот жараёни сифатли фото ва видеотасвирга олинишини ҳам таъминлаш зарур.

3. *Тарғибот (маъруза) жараёни ва натижаларини расмийлаштириш.* Одатда, тарғибот (маъруза) жараёни ва натижалари йиғилиш баённомалари ва унга илова қилинадиган фотолавҳаларда ўз ифодасини топади. Бундан ташқари, қўшимча равишда маълумотнома, ахборот хати каби ҳужжатлар ҳам расмийлаштирилиши мумкин. Шунингдек, тарғибот ўтказилган корхона, муассаса, ташкилот ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тарғибот ўтказган ташкилот ёки муассаса раҳбариятига ташаккурнома ёхуд миннатдорчилик хатлари ёзиб тақдим этишлари мумкин.

Шу билан бирга, тарғибот (маъруза) жараёни ва натижаларини таҳлил қилиш ва кейинги ҳуқуқий тарғиботни самарали ташкил этиш учун таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш ва келгусида яна қандай мавзуларда ҳуқуқий тарғибот ўтказиш керак, ҳуқуқий тарғиботни режалаштириш ҳамда унга тайёргарлик кўришда нималарга

этибор қаратиш лозимлиги каби масалалар юзасидан хулосалар қилиш талаб этилади.

Юқорида келтирилган талаб, тартиб ва қоидалар мантиқийлик қонуниятлари ҳамда ижтимоий заруратдан келиб чиқиб берилаётган тавсиялардир. Ушбу талаблар, тартиб ва қоидаларга мазмунан ёндашган ҳар қандай тарғиботчи уларга риоя қилинмасдан ўтказилган ҳуқуқий ва қонунчилик тарғиботи самарали натижага эришиши қийинлигини англаб етади.

Ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, бартараф этиш ҳамда ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш тўғрисида тақдимномалар киритиш.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси субъектлари муайян шахсда ғайриижтимоий хулқ-атворнинг шаклланишига ёки муайян ҳуқуқбузарликнинг содир этилишига, шунингдек бир гуруҳ шахсларда ғайриижтимоий хулқ-атворнинг шаклланишига ёки алоҳида турдаги ҳуқуқбузарликларнинг содир этилишига туртки берган сабабларни ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлайдилар, уларни бартараф этиш юзасидан вазирликлар, қўмиталар, корхона, муассаса, ташкилот ҳамда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига тақдимномалар киритиб борадилар.

Афсуски, амалдаги қонун ҳужжатларида ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш чорасини назарда тутувчи қонун нормаси фақатгина амалдаги Жиноят-процессуал кодекси (6-бўлим) ҳамда Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексларда (196, 313-моддалар) ўз ифодасини топган.

Бироқ «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонун талаблари ҳуқуқбузарликка қарши курашувчи, унинг сабаб ва шарт-шароитларини аниқлаб, бартараф этилишини таъминловчи ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи органлар ҳам ўз фаолияти жараёнида аниқланган жиноятчиликка оид статистик ҳамда бошқа маълумотлар таҳлилига асосланиб, муайян вазирлик ёки қўмита ва унинг қуйи тузилмалари даражасида ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш тўғрисида тақдимномалар киритишлари мумкинлигини тақозо этади. Масалан, Республика Бош прокурори ИИВга, вилоят прокурорлари вилоят ИИБга тақдимнома киритиши мумкин.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, ушбу мазмундаги тақдимномаларни қуйидагича гуруҳлаш мумкин:

- прокурор томонидан киритиладиган тақдимномалар;
- ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи бошқа субъектлар томонидан киритиладиган тақдимномалар;
- ҳуқуқбузарлик ишини юритувчи мансабдор шахслар томонидан киритиладиган тақдимномалар.

Амалдаги Жиноят-процессуал кодекснинг 297-моддаси талабларига кўра, тегишли давлат органи, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоа ёки мансабдор шахс суриштирувчи, терговчи, прокурор томонидан киритилган жиноятнинг сабабларини ва унинг содир этилишига имкон берган шарт-шароитларни

бартараф қилиш чораларини кўриш тўғрисидаги тақдимнома ёки суднинг хусусий ажрими талабларини бажаришга мажбур. Акс ҳолда амалдаги Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 196-моддасида кўрсатилган маъмурий ҳуқуқбузарлик таркибини келтириб чиқариб, тегишли мансабдор шахсларни жавобгарликка тортиш учун асос юзага келади.

Мансабдор шахснинг қуйидагиларга йўл қўйиши жавобгарликнинг келиб чиқишига асос бўлади:

– тақдимнома ёки хусусий ажрим талаблари бўйича зарур чораларни кўрмаслик ва кўрилган чораларнинг натижалари тўғрисида кечи билан бир ойлик муддат ичида тегишлилиги бўйича суриштирувчи, терговчи, прокурор ёки судни хабардор қилмаслик;

– тақдимнома ёки хусусий ажрим талабларини виждонан бажармаслик, яъни кўрилган чораларнинг натижалари тўғрисида тегишлича суриштирувчи, терговчи, прокурор ёки суд хабардор қилинган бўлса-да, амалда ҳеч қандай чора кўрилмаганлик ёки масалага юзакилик билан ёндашганлик.

References:

1. Киличев Х.М. Фуқаролар йиғинларининг фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлиги ва уларни таъминлаш муаммолари //Журнал правовых исследований. – 2019. – №. SPECIAL.
2. Кулдашев Н. Ўзбекистонда жамоат ҳавфсизлиги соҳасида давлатхусусий шерикликни ташкил этиш масалалари //Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2022. – Т. 2. – №. 3. – С. 133-140.
3. Халмуратов А.О. значение глобализации права и политики в борьбе с киберпреступлениями //Парадигма современной науки в условиях модернизации и инновационного развития научной мысли: теория и практика. – 2022. – С. 152-155.
4. Криминология: Дарслик / З.С. Зарипов, А.С. Якубов, Г.А. Аванесов ва бошқ. Проф. З.С. Зарипов таҳрири остида. – Т., 2006. – 170 (539) б.
5. Абдурасулова Қ.Р. Криминология: Дарслик. Масъул муҳаррир: ю.ф.д., проф. М.Х. Рустамбоев. –Т., 2008. – 104 (305) б.
6. Охунов, Зафар, and Шохрух Кушбоқов. "Талабалар томонидан содир этиладиган ҳуқуқбузарликларни олдини олишга оид айрим мулоҳазалар." *Eurasian Journal of Law, Finance and Applied Sciences* 2.11 (2022): 34-39.